

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 11 Issue 6, December 2019

DOI Number: 10.9737/hist.2019.809

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 28.09.2019 Kabul Tarihi: 28.11.2019

Atıf Künyesi: Oktay Kızılkaya - Serdar Bay, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sonucunda Rusya'ya Verilen Tazminatlar ve Ödenmesinde Yaşanan Zorluklar", *History Studies*, 11/6, Aralık 2019, s. 2247-2263.

1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI SONUCUNDA RUSYA'YA VERİLEN TAZMİNATLAR VE ÖDENMESİNDE YAŞANAN ZORLUKLAR

The Compensations Given to Russia and Difficulties of Payment with the Result of 1877-1878 Ottoman-Russia War

Doç. Dr. Oktay Kızılkaya - Serdar Bay

ORCID No: 0000-0001-8427-9237 / 0000-0001-8484-8866

Kafkas Üniversitesi

Volume 11
Issue 6
December
2019

Öz: Osmanlı'nın Balkan coğrafyasındaki Sırp, Hırvat, Karadağ, Bulgar gibi Ortodoks Slavlar kültürel ve dini özerklik talebiyle silahlı ayaklanma başlatmışlardı. Bu talepler kısa süre sonra siyasi taleplere dönüşerek, bağımsızlığı amaç edindiler. Rusya, Balkan coğrafyasındaki, Slav grupların taleplerini arka planda destekleyen ve bu talepleri gündeme getiren devlet konumundaydı.

Osmanlı hâkimiyetine karşı Balkan coğrafyasında silahlı mücadele başlatan Slav grupların hareketlerini durdurmak için Osmanlı Devleti askeri güç kullandı. Osmanlı güçleri ayaklanmacıları yenilgiye uğratınca, Rusya devreye girerek, askeri harekâtın durdurulmasını istedi. Rusya, askeri harekât durdurulmadığı takdirde ayaklanmacılardan yana taraf olacağını bildirdi. Bu gelişme üzerine soruna çözüm bulmak için Avrupalı büyük devletlerin girişimi ile İstanbul ve Londra'da konferanslar düzenlendi. Konferanslarda alınan kararları Osmanlı Devleti tanımadı. Bunun üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı olarak bilinen savaşta, Rusya Osmanlı Devleti'ni ağır bir yenilgiye uğrattı. 1878'de yapılan Ayastefanos ve Berlin Barış Antlaşmaları ile savaş sona erdi.

Osmanlı Devleti bu savaş neticesinde, Rusya'ya harp, esir işçisi ve şahsi olmak üzere üç çeşit tazminat ödemeyi kabul etti. Tazminatların ödeme şekli konusunda, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1882'de İstanbul'da sözleşme imzalandı. Sözleşmeye göre Osmanlı Devleti, bazı vilayet ve sancaklardan aldığı aşar ve ağnam vergilerinin gelirlerini tazminatlara tahsis etti.

Bu çalışmada; Osmanlı arşiv belgeleri ile yayımlanmış kitap ve makaleler ışığında, tazminatların toplanması, ödenmesi konuları ile ödenemediğinde karşılaşılan siyasi ve ekonomik sorunlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Osmanlı, Savaş, Tazminat, 93 Harbi

Abstract: In the Ottoman Balkan region, Orthodox Slavs, such as Serbs, Croats, Montenegro and Bulgaria, launched an armed uprising, demanding cultural and religious autonomy. These demands soon evolved into political demands and aimed for independence. Russia was the state in the Balkan region their supported and revived the demands of Slav groups in the background.

The Ottoman State used military force in order to stop the movement of Slavic groups that launched an armed struggle in the Balkan region against their dominance. When the Ottoman forces defeated the rebels Russia stepped in and called for a halt to the military action. Russia reported it stood with rebels unless the military action was stopped. After these developments, conferences were held in Istanbul and London launched the initiative of major European state, in order to find a solution to the problems. The Ottoman State did not recognize to taken decisions at the conferences. On top of that

Russia declared war on the Ottoman Empire. In this war known as 1877-1878 Ottoman- Russian War, Russia defeated the Ottoman Empire severely. The war ended with Ayastefanos and the Peace of Berlin Treaties in 1878.

As a result of this war, the Ottoman State agreed to pay Russia three types of compensation; including war, captivity and personal. In 1882, a contract was signed about way payment of compensation between the Ottoman Empire and Russia. According to the contract, the Ottoman State allocated to compensation the proceeds of the surplus tithe and aghnam taxes from some provinces and banners.

In this study; in the light of Ottoman documents and written documents, were examined the collection and payment of compensation when it were not paid which encountered the political and economic problems.

Key words: Russia, Ottoman, War, Compensation, 93 War.

Giriş

XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı hâkimiyetinde olan Balkan coğrafyasında Slav kökenli Ortodoks gruplar arasında bağımsızlık hareketleri başladı. Slav grupların hareketleri sosyal ve ekonomik isteklerle ortaya çıkmış daha sonra bu istekler siyasi bağımsızlığı amaçlama doğrultusunda dönüşüm geçirmişlerdir. Balkan coğrafyasındaki etnik ve dini grupların büyük bir kısmı Slav kökenli olup, isteklerinin karşılanmasında Rusya'nın himayesini talep ettiler.¹ Rusya, Balkan coğrafyasına müdahale etmek için bu taleplerin arka planını hazırlayan bizzat Rusya olup, aradığı fırsatı bulmuştur. Rusya bu taleple, Balkan coğrafyasındaki Slav grupların sosyal ve ekonomik haklarının savunucusu olarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya başladı. Osmanlı Devleti, iç işlerine karışılmasından rahatsız olduğunu Rusya'ya diplomatik usulle bildirdi. Rusya, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmadığını ancak Osmanlı Devleti'nin Ortodoks Slav vatandaşlarının taleplerini dikkate alması ve çözüm üretmesi gerektiği cevabını verdi. Osmanlı Devleti, Slav kökenli halkların sosyal ve ekonomik isteklerinin çoğunluğunu karşıladı. Ancak bağımsızlığı amaçlayan siyasi isteklerini reddetti. Slav gruplar, siyasi girişimleri etkisiz kalınca isteklerini kabul ettirmek için silahlı mücadele seçeneğini gündemlerine aldılar. Slav/Ortodoks gruplar, siyasi isteklerini elde etmek için örgütlenerken silahlı harekete geçtiler. Bu amaçla, bağımsız bir Bulgar Slav Devleti kurulmasını hedefleyen Yergöğü İhtilal Komitesi'nin organize ettiği Bulgar İsyanı, 1876'da başladı. Bulgarlara destek amacıyla Sırbistan ile Karadağ, 2 Temmuz 1876'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. Osmanlı Devleti, doğal olarak bu ayrılıkçı hareketleri ilk aşamada siyasi girişimlerle bazen de askeri güç kullanarak engellemeye çalıştı. Osmanlı Devleti'nin isyancılara ve onların destekçileri olan Sırlara, Karadağlılara ve Bulgarlara karşı askeri operasyonlara başlaması, Rusya'yı harekete geçirdi. Rusya, Osmanlı Devleti'nin askeri harekâtını durdurmasını istedi. Harekâtı durdurmadığı takdirde çatışmalara taraf olacağını bildirdi. Osmanlı Devleti, özellikle Sırların silahlı hareketini engellemede önemli başarılar kazanmasına rağmen Rusya'nın tehdidi üzerine askeri harekâtını durdurmak zorunda kaldı.²

Bu esnada dünya siyasetine yön veren İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve Rusya, Balkan coğrafyasındaki ayrılıkçı silahlı mücadeleye siyasi çözüm bulunması için İstanbul'da bir konferans düzenlenmesini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdiler. Bu konferansın kabulü ile Osmanlı hâkimiyetindeki Balkan coğrafyasındaki problem uluslararası bir hâl aldı. Osmanlı hükümeti, İstanbul'da düzenlenen konferansın iç işlerine müdahale sonucunu ortaya

¹ Mithat Aydın, "Sir Heny G. Elliot'ın İstanbul Büyükelçiliği (1867-1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı", *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, S. 18, 2005, s. 29-30.

² Ali İhsan Gencer - Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikalari (Temmuz 1877)", *BELGELER*, C. XV, S. 19, 1993, s. 206.

çıkarcasını öngörmüş, bu nedenle, konferans devam ederken Meşrutiyet (Constitutionalism) yönetimini ilan etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu girişimi konferansın, çözüme yönelik bir karar alınmadan dağılmasına neden oldu. Ortaya çıkan bu yeni durum konferansa katılan devletlerin tepkisine neden oldu. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir savaşın çıkması an meselesiydi. Çıkması muhtemel bir savaşın önüne geçmek ve siyasi bir çözüm bulmak amacıyla Avrupalı devletler, Londra'da yeni bir konferansın toplanması girişiminde bulundular.³

Osmanlı Devleti, Londra'da düzenlenecek konferansa soğuk baktı. Çünkü Osmanlı Devleti'ne göre bu konferans Islahat Fermanı'nın hükümlerine aykırıydı. Osmanlı Devleti'nin karşı çıkmasına rağmen Londra'da konferans toplandı. Konferansa katılan devletler, Balkan coğrafyasındaki gelişmelerin savaşa dönüşmemesi için bazı kararlar alarak, bir protokol hazırladılar. Hazırlanan protokol kararları Osmanlı tarafına bildirildi. Protokol kararları, Osmanlı Meclis-i Vükela ve Meclis-i Ayan'ında ayrı ayrı müzakere edilmiş ve her iki mecliste de Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine ve iç işlerine siyasi bir saldırı olarak görüldüğünden reddedilmiştir.⁴

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Lord Salisbury ile Rus temsilcisi İgnatıyef arasında Balkan coğrafyasında yaşayan Hıristiyan gruplara, Osmanlı Devleti'nin siyasi hâkimiyetinin sınırlarını kısıtlayacak derecede siyasi haklar verilmesi konusunda görüş birliği bulunmaktaydı. Ancak bu görüş birliği, Bulgaristan'ın veya Osmanlı hâkimiyetindeki herhangi bir yerin Rusya tarafından işgal edilmesine gelince görüş ayrılığına dönüşüyordu. İngiliz büyükelçisi, bahsi geçen yerlerin balkan milletlerine verilmesine olumlu yaklaşırken, Rusya'nın bölgeyi fiili işgaline karşı çıkmaktaydı.⁵ Bununla beraber İngiltere çıkarlarına bir zarar gelmediği sürece muhtemel bir savaşta tarafsız kalacağını da beyan ediyordu.⁶ Avrupalı büyük devletlerin tarafsız kalacağını gören Rusya, 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Savaşta, Osmanlı Devleti'ni ağır bir yenilgiye uğrattı. Balkan ve Kafkasya bölgelerinde, 287.510 km² büyüklüğünde toprak parçasını işgal etti.⁷

Savaşın Osmanlı aleyhine gelişmesi üzerine Sultan II. Abdülhamit, Rus Çarına mektup göndererek bizzat ateşkes talebinde bulundu.⁸ Bu talep, Rus Çarı tarafından olumlu karşılandı. Çar, Sultan Abdülhamit'e kendisinin ve ülkesinin barış taraftarı olduğunu, savaşın nedeni olan Rus taleplerinin yerine getirilmesi halinde barış için hiçbir engelin bulunmadığını bildirdi.⁹

³ Aytaç Yürükçü, *1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'nda Propaganda: Avrupalı Gazetecilerin Faaliyetleri ve Rus Savaş Muhabiri Vasili İ. N. Dançenko'nun Savaş Notları*, (Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2018. s. 20.

⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VIII*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 40; Gencer - İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877)", s. 206.

⁵ Gülnar Kara - Serap Toprak, "19. Yüzyıl Sonunda Balkan Siyaseti Gölgesinde Rusya'nın Yalnızlaşması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 4, Nisan Özel 2016, s. 680.

⁶ Bekir Sıtkı Baykal, "Doksanüç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 3, S. 2, 1945, s. 190-191; Mahmud Celeleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat I-II-III*, Neşreden: İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, İstanbul 1979, s. 167.

⁷ Yüksel Bayıl, *1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı'nın İlaşesi*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2012, s. 142.

⁸ Mahir Aydın, "93 Harbi-1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994. s. 488-499.

⁹ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) *Yıldız Esas Evrak Defteri (Y.EE.d.)* 1017, s. 24-25.

Bu nedenle Ayastefanos'ta yapılan barış görüşmelerinde, yirmi dokuz madde üzerinde mutabık kalınarak, 3 Mart 1878'de barış antlaşması yapıldı.¹⁰ Antlaşmanın maddelerine genel olarak bakıldığında; Karadağ, Sırbistan, Romanya'nın bağımsızlığı tanınacak, Bulgaristan bağımsız bir prenslik haline dönüştürülecek, Yanya, Teselya, Rumeli ve diğer bölgelerdeki Slav/Ortodoks gruplar lehine ıslahatlar yapılacak, İstanbul Konferansı'nda hazırlanan ıslahat programı Bosna-Hersek'te uygulanacak, Osmanlı Devleti, Rusya'ya 1.410.000.000 (bir milyar dört yüz on milyon) Ruble tazminat ödeyecekti. Osmanlı Devleti, ekonomik durumunun kötülüğü nedeniyle bu tazminatı ödemekte zorlanacağını beyan edince, tazminatın bir kısmına karşılık Balkan coğrafyasındaki bazı yerler ile Kuzey Anadolu coğrafyasındaki Kars-Ardahan ve Batum'u Rusya'ya bırakacaktı.¹¹

Ayastefanos'ta imzalanan antlaşma metni, İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli'ye de ulaştırılmıştı. Disraeli metni incelediğinde İngiltere'nin kırmızıçizgi olarak gördüğü, Balkan coğrafyası, Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile Ege Denizi'ne Rusların çıkışı vb. bütün menfaatlerinin ihlal edildiğini hem Doğu Avrupa'da hem de Anadolu'da Avrupalı devletlerin etkisinin ortadan kaldırıldığını fark etti. İngiltere Lordlar Kamarası, toplantıya çağrılmış, yapılan görüşmeler neticesinde, Rusya'nın savaşmaktan yorgun ve bitkin düştüğü, bu nedenle İngiltere ile bir savaşı göze alamayacağı ve İngiltere'nin isteklerini savaşmadan elde edilebileceği sonucuna varılmıştır.¹²

İngiltere'nin girişimiyle yeni bir barış bir konferansı toplanması kararlaştırıldı. Prens Bismark'ın teklifi üzerine konferansın Berlin'de toplanması kabul edildi. Osmanlı Devleti konferansta zayıf sayılabilecek bir ekiple temsil edildi. Berlin Konferansı'nda, Ayastefanos Antlaşması'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi esnasında yapılan müzakerelere müdahil olmak isteyen Osmanlı temsilcileri hakarete varan sözlerle susturuldu. Berlin'deki görüşmelerde, konferansa katılan devletler lehine Ayastefanos Antlaşması'nın bazı maddelerinde düzeltmeler yapılırken, Osmanlı Devleti hiçbir şey elde edemedi.¹³

1. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarında Tazminatlar

Osmanlı Devleti, 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 19. maddesine göre Rusya'ya savaş tazminatı ödemeyi kabul etmişti. Tazminat, Rusya'nın savaşta uğradığı zarara karşılık ödenecekti. Tazminat, 3 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'nın maddeleri arasında da yer aldı. Ancak tazminat konusu, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılacak ikili görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturulacaktı.¹⁴ Rusya'ya ödenecek tazminatlar, savaş, Osmanlı ülkesinde Rus vatandaşlarına ait olup zarar gören işletmelere ve Rusya esir düşen Osmanlı askerlerinin iâşesi için Rusya'nın yaptığı masraflara karşılık olmak üzere üç

¹⁰ Osmanlı Devleti adına Hariciye Nazırı Safvet Paşa ile Berlin Büyükelçisi Sadullah Bey, Rusya adına ise Nikolay İgnatyef ile Aleksandr Nelidof imzalamışlardır. Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat I-II-III*, s. 575-581.

¹¹ Ahmet Eyicil, *Siyasi Tarih*, Akid Yayıncılık, Ankara 1991, s. 142; Selma Arfaoui, *Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) ve Avrupa Devletlerinin Tutumu*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009, s. 78-79.

¹² Ayrıntılı bilgi için bakınız; Mahir Aydın, İngiliz – Rus Rekabeti ve Osmanlı Devleti'nin Asya Toprakları Sorunu (1877-1878), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, 2008, s. 253-288.

¹³ Kongreye, 1856 Paris Barış Antlaşması ile 1871 Londra Antlaşmasına imza koyan devletler temsilci gönderdiler. Konferansa, Osmanlı Devleti adına Mehmet Ali Paşa, Aleksandr Kara Todori Paşa ve Berlin Sefiri Sadullah Bey katılmışlardı. Rusya'yı Başbakan Korçakof ile Londra Elçisi Şuvalof, İngiltere'yi Başbakan Beconsfield ile Dışişleri Bakanı Salisburi, Avusturya'yı Dışişleri Bakanı Kont Andrassy, Fransa'yı Dışişleri Bakanı Vadington, İtalya'yı Dışişleri Bakanı Kont Corti, Almanya'yı ise Şansölye Prens Bismark temsil etmekteydiler. Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Straits Question 1870-1887*, Indiana University Press, Bloomington and London 1973, p. 113.

¹⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VIII*, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 77.

başlık altında toplanmıştır. Rusya'ya ödenecek tazminatın ayrıntıları daha sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ayrı bir sözleşme ile belirlenecekti.

Ayastefanos Antlaşması'nın 13. maddesinde; “*Osmanlı Devleti Sünne Boğazı'nı tekrar açıp, Tuna Nehri'nde gemilerin seyrinin durdurulmasından dolayı zarara uğrayan şahıslara tazminat vermeyi üstlenerek, Tuna komisyonun kendisine vereceği paradan, 500.000 frank tahsis edecektir*”. Antlaşmanın 14. maddesinde ise; “*İstanbul Konferansı'nın ilk toplantısında Osmanlı Devleti temsilcilerine tebliğ edilen Avrupa teklifleri, Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya devletleri tarafından birlikte kararlaştırılacak değişikliklerle derhal Bosna ve Hersek'te uygulanacaktır. Vergi istenmeyerek, adı geçen vilayetlerin mevcut gelirleri 1880 yılı Mart ayı başlarına kadar mezhep ve milliyete bakılmayarak, son olaylardan (savaştan) zarar gören halk ile mülteci ailelerine verilecek tazminatın halledilmesine ve bahsi geçen memleketlerin mahalli ihtiyaçlarına ayrılacaktır*”.¹⁵

Asıl tazminat konusu antlaşmanın, 19. maddesinde fıkralar halinde ayrıntılı olarak yer almıştır. Antlaşmanın 19. maddesine göre: Rusya'nın talep ettiği ve Osmanlı Devleti'nin ödemeyi kabul ettiği savaş tazminatı aşağıda olduğu gibidir:

- a) Ordunun idaresi, mühimmatın nakli ve savaş aletleri siparişleri gibi savaş masrafları için 900.000.000 (dokuz yüz milyon) ruble;
- b) Memleketin güney sahillerine, ihracat ticaretine, sanayiye ve demiryollarına verilen zararlar için 400.000.000 (dört yüz milyon) ruble;
- c) İstila icabı Kafkasya'da verilen zararlar karşılık 100.000.000 (yüz milyon) ruble;
- d) Osmanlı topraklarında bulunan Rus vatandaşlarının ve müesseselerinin uğradığı zarar ve ziyana karşılık 10.000.000 (on milyon) ruble ki, hepsinin toplamı, 1.410.000.000 (bir milyar dört yüz on milyon) ruble eder;

Rusya, Osmanlı Devleti'nin ekonomik sıkıntısını dikkate alarak ve Padişah'ın arzusuna uygun olarak yukarıdaki fıkralarda belirtilen meblağın büyük kısmını (900.000 Ruble) aşağıda adları yazılı toprakların Rusya'ya bırakılması karşılığında çözüme kavuşturulmasını uygun görmüştür. Öncelikle; Tulça Sancağı'nın, Kili, Sünne, Mahmudiye, İsakçı, Tulça, Maçın, Babadağı, Hırsova, Köstence ve Mecidiye kazalarıyla, Delta adaları ve “Yılan Adası” Rusya'ya terk olunacaktır.

İkinci olarak; Ardahan, Kars, Batum ve Bayazıt¹⁶ ile Soğanlı Dağlarına kadar olan yerler Rusya'ya terk olunacaktır.

Üçüncü olarak; birinci ve ikinci fıkralarda adları geçen yerler, Rusya'ya bir milyar yüz milyon (1.100.000.000) ruble karşılığında terkedilecektir. Osmanlı topraklarındaki Rus vatandaşı ve müesseselerinden zarara uğrayanlar için tahsis edilen 10 milyon ruble müstesna olmak üzere tazminattan geri kalan 300 yüz milyon rublenin gösterilecek teminatı ve ödeme şekli Osmanlı Devleti ile Rusya birlikte düzenleyecektir.

Dördüncü olarak; Osmanlı topraklarındaki Rus vatandaşları ve tesisleri ile ilgili talep olunan 10 milyon ruble şahsi tazminat (tazminat-ı şahsiye) ödemeyi kabul etmiştir. Bu ödemeler, Rus tebaası tarafından verilecek dilekçelerin sahihliğinin İstanbul'daki Rus büyükelçiliği ve Osmanlı hükümeti tarafından araştırılmasından sonra yapılacaktır.¹⁷

¹⁵ Mahmud Celeleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat I-II-III*, s. 578.

¹⁶ Ayastefanos Antlaşması'nın 19. maddesi gereğince Rusya'ya bırakılan Eleşkirt Vadisi ile Bayazıt şehri, Berlin Antlaşması'nın 6. maddesinde Osmanlı Devleti'ne iade olunmuştur. Mahmud Celeleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat I-II-III*, s. 697.

¹⁷ Mahmud Celeleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat I-II-III*, s. 579.

2. Rusya İle Tazminat Sözleşmesi'nin İmzalanması

Ayastefanos Antlaşması'nda, Rusya'ya ödenecek tazminat yukarıdaki şekilde geçerken tazminat konusunun daha sonra düzenlenecek bir sözleşme ile ayrıntılarının belirleneceği kararlaştırılmıştı. Kararlaştırılan ilk sözleşme, 8 Şubat 1879'da İstanbul'da imzalanmıştı. Bu sözleşme, harp tazminatı, şahsi tazminatlar ve esir düşen Osmanlı askerlerinin iâşe bedeli olarak ödenecek esir tazminatını (tazminat-ı üsera) kapsamaktaydı. Bu protokole göre; Osmanlı Devleti, 802.500.000 frank / 35.000.000 lira harp tazminatını yüz yıl süresince senelik 350.000 lira taksitle ödemeyi kabul etmişti.¹⁸

Tazminatlardan, meblağı en yüksek olan harp tazminatı, 14 Mayıs 1882'de yeniden düzenlenmiş ve imza edilmiştir. Harp tazminatı yüz yılda ödemesi yapılacak ilk tazminat olup, bu tazminatın ödemesinin sekizinci yılından itibaren ikinci tazminat olan esir tazminatının taksitlerinin ödemesi devreye girecekti. Esir tazminatı yedi yılda, 21 taksit halinde ödenecekti. Şahsi tazminat olarak adlandırılan tazminat için zaman dilimi belirlenmemiştir. Şahsi tazminat talepleri hem Rusya büyükelçiliği hem de Osmanlı hükümeti tarafından doğruluğu araştırıldıktan sonra ödenecekti.¹⁹

3. Tazminatların Toplanması ve Ödenmesi Süreci

Rusya ile yapılan sözleşmeye göre harp tazminatına tahsis edilen vilayetlerden; Halep'in Ağnam vergisinden 40.000, Konya'nın Aşar vergisinden 138.000, Kastamonu'nun Aşar vergisinden 110.000, Adana'nın Aşar vergisinden 70.000, Sivas'ın Aşar vergisinden 79.500 lira harp tazminatına karşılık gösterilmiştir. Bunlara ek olarak, Sivas Vilayeti sancaklarından; Sivas Merkez Sancağı'ndan 55.000, Tokat Sancağı'ndan; 20.000, Karahisar-ı Şarki Sancağı'nın Karahisar merkezi ve Suşehri kazalarından; 4.500 olmak üzere 79.500 lira ayrıca toplanması planlanmıştı. Buralardan toplanacak gelir toplamı: 437.500 lira idi.²⁰ Bu tutarın, 350.000 lirası, senelik taksitlerin karşılığı olup, fazlası sözleşmenin 5. ve 8. maddeleri hükümlerine göre verilecek %25 ilave teminat yerine geçecekti. Osmanlı Devleti tazminatı mali bütçesinde, gelir ve masraf olarak gösterecekti.²¹ Bahsi geçen yerlerin aşar ve ağnam gelirleri harp tazminatını karşılamadığı takdirde Osmanlı Devleti başka vilayet ve sancakların aşar ve ağnam gelirlerini tahsis edecekti.²²

Bu tahsisten sonra tazminat için ayrılan gelirlerin toplanması ve ödemede Osmanlı Bankası'nın yetkili kılınması veya iki devlet tarafından uygun görülecek diğer bir bankanın görevlendirilmesi görüşü benimsenmişti. Rus tarafı Rusya Bankası'nı, Osmanlı tarafı ise Osmanlı Bankası'nı (Bank-ı Osmanî) görevlendirmiştir. Osmanlı Rüşumat (vergiler) İdaresi, tazminata ayrılan vergi gelirlerini kendi usulüne göre tahsil edecek, tahsil edilen meblağ, Osmanlı Bankası müfettişleri gözetiminde tahsildarlar aracılığı ile toplanacaktı. Müfettişler, toplanan meblağı bankanın şubesinin bulunduğu yerlerde şubeye, şubesi bulunmayan yerlerde ise Rüşumat İdaresi'ne teslim edilmesine eşlik edeceklerdi. Bu işlemler için Osmanlı Bankası ile Rusya Bankası arasında tahsilat usulü ve muhasebe ayrıntısı hakkında sözleşme yapılacaktı. Antlaşmada, Rusya Bankası'na, muhasebe ve tahsilatı kontrol hakkı verilerek, Rusya Bankası memurlarının Osmanlı Bankası'nın mahalli şubelerini teftişe yetkili kılındı.²³

¹⁸ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat I-II-III*, s. 699.

¹⁹ BOA. *Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Ticaret ve Nâfiâ Nezareti Maruzâtı (Y. PRK. TNF.)* 6/13 01 Eylül 1896 (1314.RA.23).

²⁰ BOA. *Yıldız Esas Evrak (Y.EE.)* 01/37. M. 25 Nisan 1909 (1327.R.06).

²¹ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat I-II-III*, s. 700.

²² BOA. *Yıldız Sadâret Resmî Mâruzat Evrakı (Y. A. RES.)* 15/39. 30 Nisan 1882 (1299.C.11).

²³ BOA. *Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.)* 1241/7-1. 11 Ocak 1882 (1299.S.20).

Yıllık 350.000 lira olan harp tazminatı parça parça ödenebilecekti. Ancak her yılın Aralık ayı sonuna kadar tamamının ödenmesi zorunlu tutulmuştur.²⁴ Bu uygulamada, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin tahsilat ve uygulamaları örnek alınacaktı.²⁵

3.1. Harp Tazminatı

Osmanlı hükümeti, aşar²⁶ ve ağnam²⁷ vergilerinin gelirini Osmanlı Bankası şubelerine veya bankayı temsil eden memurlara teslim edeceğini kabul ve taahhüt etmişti. Tahsis edilen vergiler, tazminat ve %25 oranındaki teminat miktarını karşılamadığı takdirde eksik kalan miktar için Osmanlı Devleti yeni tahsislerde bulunacaktı. Osmanlı Devleti, tazminat için ayrılmış yerlerin vergi gelirlerini hiçbir şekilde başka bir borç ödemesine karşılık gösteremeyecekti. Vergi gelirleri tazminat için ayrılan Halep, Konya, Kastamonu, Adana ve Sivas vilayetlerinin tahsil masrafları düşüldükten sonra belirtilen yerlerin vergi gelirleri tazminatın yıllık taksitlerinin ödemesine ayrılacaktı.

Rusya'ya ödenecek harp tazminatının ilk taksiti, 1883 yılında ödenmeye başlanmıştır. Ancak ödenmesi gereken, 350.000 liranın tamamı ödenememiştir. Bu tazminatın, 26 Aralık 1883'e kadar ödenen miktarı 125.146 lira 16 kuruş 26 para idi. Açıkta kalan ve ödenemeyen miktarı ise 224.853 lira 83 kuruş 14 para idi. Bu durum üzerine Rusya Bankası'nın Osmanlı Bankası'ndaki müfettişi, tazminata ayrılan yerlerin gelirlerinin taksit miktarını karşılamadığını Rusya büyükelçiliğine bildirmiştir. Rusya büyükelçiliği, 14 Mayıs 1882 tarihli mukavelenin 5. maddesine göre yeni yerlerin tazminata ayrılması için Osmanlı Hariciye Nezaretine resmi yazı göndermiştir.²⁸ Bu yazı üzerine Osmanlı tarafı, 26 Şubat 1884'e kadar Osmanlı Bankası aracılığı ile Rusya Bankası'na teslim edilen para miktarı, 190.000 liraya yükseltilmiştir. Ancak 160.000 liralık kısmı yine ödenememiştir.²⁹ Bunun nedeni, tahmine dayalı yapılan gelir planlamasıdır. Örnek vermek gerekirse, 1883 yılında Halep Vilayeti'nin ağnam geliri, 40.000 lira tahmin edilmiş ancak tahsil edilebilen miktar 32.184.33 lira olmuştur. Bu oran yıllar itibariyle daha da azalmıştır.³⁰

1883'teki ilk taksitin ödenmeye başlamasından 1887 tarihine kadar beş senede ödenmesi gereken tazminatın tutarı 1.750.000 lira olmasına rağmen tahsili yapıp Rusya Bankası'na ödenen miktar, 1.168.372 lira da kalmıştır. Aynı zaman diliminde ödenmesi gereken ancak ödenemeyen miktar ise 581.628 liradır.³¹ Rusya'ya ödenemeyen, 581.628 lira, Mart 1887 itibariyle 615.022 lira 99 kuruşa yükselmiştir. Buna da neden olarak vilayet ve sancaklardan toplanan aşar ve ağnam vergilerinin israf edilmesi gösterilmektedir. Osmanlı Devleti, tazminat için tahsis edilen yerlerin aşar ve ağnam gelirleri yetersiz kalınca yeni yerlerin aşar gelirlerini Rusya'ya ödenecek harp tazminatına ayırmak zorunda kalmıştır. 1898'de yıllık 800.000 liralık aşar geliri olan yerler harp tazminatına ayrılmasına rağmen 350.000 liralık yıllık taksitin büyük kısmının toplanamaması, vilayetlere gönderilen uyarı yazısında eleştirilmiştir. Yazıda,

²⁴ BOA. *İrade Maliye (İ. ML.)* 53/10. 10 Ocak 1902 (1319.N.30).

²⁵ BOA. HR. SYS. 1241/7. 11 Ocak 1882 (1299.S.20).

²⁶ Öşür/Aşar Vergisi; Osmanlı Devleti'nin tarımsal faaliyetlerden aldığı, bölgeden bölgeye değişmekle birlikte genel olarak, 1/10 oranındaki vergi türüdür. Mehmet Erkal, "Öşür", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 97-100.

²⁷ Ağnam; Osmanlı Devleti'nin koyun, keçi vb. küçükbaş hayvanlardan hayvan başına aldığı vergi türüdür. Feridun Emecen, "Ağnam Resm'i", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 478-479.

²⁸ BOA. HR. SYS. 1241/43. 13 Ocak 1884 (1301.RA.14).

²⁹ BOA. *Yıldız Perakende Evrakı Maliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. ML.)* 4/59. 26 Şubat 1884 (1301.R.28).

³⁰ BOA. Y.EE. 01/37. 27 Nisan 1909 (1327.R.6).

³¹ BOA. Y. PRK. ML. 17/69-7. 18 Mayıs 1898 (1315.Z.26).

aşar gelirlerinin vilayetlerce israf edildiği, buna meydan verilmemesi için gerekli tedbirlerin alınarak, tamamının toplanması bildirilmiştir.³²

Yıllık taksitlerin tam ödenememesi nedeniyle Rusya büyükelçiliği'nin sık sık şikâyetle bulunduğu hatta bunu siyasi bir olaya dönüştürerek, devleti ve padişahı zor durumda bıraktığı vurgulanarak, titiz davranılması istenmiştir. Bu yazının gereğini yerine getirmek için 1898 senesinde Maliye Islahat Komisyonu bizzat devreye girerek, vergi gelirlerini gözetimi ve denetimi altına almıştır.³³ Bahsi geçen vilayet ve sancaklardan biri olan Halep Vilayeti'nin ağnam vergisi dağılımı aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Halep Vilayeti'nin 40.000 Lira Tahmin Edilen Ağnam Vergisi'nin Yıllara Göre Tahsilatı³⁴

Yıllar	Tahsil Edilen Lira
1883	32.184.33
1884	31.973.38
1885	31.927.07
1886	28.348.01
1887	23.358.80

Tablodan da anlaşılacağı üzere Halep Vilayeti'nin ağnam geliri yıllar itibari ile giderek düşmüştür. Bu durum üzerine geri kalan meblağın, Osmanlı merkezi hazinesinden ödendiği anlaşılmaktadır. Halep Vilayeti örneğinde görüldüğü üzere harp tazminatına ayrılan yerlerin tahsil miktarının tahmin edilenin aksine yıllar itibariyle düşmesi Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır. Bu durum sadece Halep Vilayeti için geçerli olmayıp, gelirleri tazminata tahsis edilen bütün vilayetler için geçerliydi. Şöyle ki; 1883'den 1897 Kasım ayının sonuna kadar 15 yılda ödenmesi gereken harp tazminatı miktarı 5.250.000 lira olması gerekirken ödenen miktar 4.341.143 lira 62 kuruş olmuştur. Bu ödemenin, 143.489 lira 62 kuruşu merkezi hazine tarafından karşılanmıştır.³⁵ Aşar ve ağnam vergileri tahsis edilen yerlerden toplanan 4.198.654 lira ödenmiş, geriye kalan 1.051.346 lirası ise ödenememiştir. Rusya, ödenemeyen miktarın yıllık 100.000 lira taksitle yeniden yapılandırılmasını istemiştir. Rusya'nın isteği Osmanlı Devleti tarafından da kabul edilmiştir.³⁶ Bu gelişmeler yaşanırken harp tazminatının ödenemeyen kısmının miktarı konusunda Osmanlı kurumları arasında tutarsızlıklar ortaya çıkmıştır. Maliye Nezareti'nden gönderilen bir mazbatada ödenemeyen tazminatın tutarı 770 bin küsur lira olduğu gösterilmekteydi. Ancak ödenemeyen borcun bu kadar fazla olmasının mümkün olmadığı daha önce Maliye Nezaretince sunulan özet hesapta bu borcun 500 bin küsur lira olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle daha ödemesi devam eden veya bitmiş olanların dikkate alınmadığı ve bunun da dikkate alınarak, gerçeğe uygun şekilde yeniden hesaplanması istenmiştir.³⁷ Bu defa da bakaya kalan taksitleri ödemek için Halep Vilayeti'nin aşar gelirinin 75.000 liralık kısmı ile Mamuratülaziz Vilayeti'nin aşar gelirinin 25.000 liralık kısmı

³² BOA. HR. SYS. 1241/66-1. 24 Mart 1889 (1306.B.22).

³³ BOA. Y. PRK. ML. 18/55-7. 16 Ekim 1898 (1316.CA.30).

³⁴ BOA. HR. SYS. 1241/66-3. 25 Mart 1889 (1306.B.23).

³⁵ BOA. Y. PRK. ML. 17/47.-2. 18 Kasım 1897 (1315.R.22).

³⁶ BOA. HR. SYS. 1241/66-1. 24 Mart 1889 (1306.B.22).

³⁷ BOA. Y. PRK. ML. 14/105. 14 Temmuz 1893 (1310.Z.29).

ayrılmıştır.³⁸ 11 Ağustos 1898 tarihli bir belgede taksitlerin iki yıl daha ödeneceği kayıtlıdır.³⁹ 1897 yılının Kasım ayının başına kadar on beş yılda harp tazminatının 908.856 lira 38 kuruş bakayası bulunmaktaydı. Aynı zaman sürecinde ödenen tazminat miktarı ise 4.341.143 lira 62 kuruştur. Ödenen miktarın 143.489 lira 62 kuruşu Osmanlı merkezi hazinesi tarafından karşılanmıştır.⁴⁰

Yıllık taksit miktarının eksik yapılması nedeniyle İstanbul'daki Rusya Büyükelçisi Aleksandr Nelidov, Osmanlı Devleti'ni hem şifahi hem de yazılı olarak sık uyarmaktaydı. Hatta tazminat zamanında ödenemediği için Nelidov, boğazlarda veya Karadeniz'de bir askeri güç gösterisi yapılarak, Osmanlı Devleti'ne gözdağı verilmesi gerektiği söylemlerinde bulunmaktaydı.⁴¹

Osmanlı Devleti, tazminattan dolayı Rusya'ya olan borcunun tamamını ödemek için Avrupa ülkelerinden borç arayışına girmiştir. Alınması için girişimlerde bulunulan borca, karşılık Reji İdaresi'nin gümrükler için daha önce çıkardığı tahvillerin yeniden düzenlemesi ve buradan elde edilecek gelirin teminat olarak gösterilmesi düşünülmüştür. Reji İdaresi'nin tahvilleri genel olarak Paris sarraflarının elinde olup, elinde tahvil bulunanlar gelirinden memnundular. Piyasada talep gören bu tahvillerin sayısının artırılarak, Avrupa piyasalarından 6.500.0000 lira borç alınması ve Rusya'nın harp tazminatı taksitlerinden kalan bakayasının ödenmesi gündeme getirildi. Bu uygulama için iki yol bulunmaktaydı. Birincisi, Osmanlı Bankası ile Paris sarraflarının iyi niyet göstererek veya ikna yoluyla Rusya'ya ödenecek harp tazminatının bakayasının ödemelerini uhdelerine almalarını sağlamaktı. Ancak böyle bir girişim Osmanlı Devleti'nin saygınlığına zarar vereceği için kaçınılması gerektiği görüşü öne çıkmıştır. İkincisi ise gümrük tahvillerini elinde bulunduranlar, 100 kuruş değerindeki tahvilleri piyasa değerinin çok üstünde başkalarına satmaktaydılar. Bu nedenle, 100 kuruşluk tahvillerin adedinin yükseltilmesi ile dışardan borç alınabileceği önerisi sunulmuştur. Yapılacak bu işlemin, tahvil sahiplerine ve sarraflara hiçbir zararı bulunmadığı vurgulanmıştır. Borç alma tartışmaların yaşandığı süreçte, Rusya'ya ödenecek 6.500.0000 liralık borcun miktarı da zaman içinde 5.442.000 liraya inmiştir. Bu nedenle yeni çıkarılacak gümrük tahvilleriyle dışardan borç alınabilirdi. 1.000.000 lira, yıllık %5 faizle alındığı takdirde 57.213 lira, %4 faizle alındığında maliye hazinesinin yıllık 54.420 lira kârı olacaktı. 54.420 lira karşılık gösterilerek, %5 faizle 1.000.000 liralık bir borçlanma yapılabilirdi. Bununla da Rusya'nın ödenemeyen harp taksitlerinin bakaya kısmı ödenebilirdi. Osmanlı Bankası'ndan böyle bir isteğin yerine getirilmesini istemek, Osmanlı Devleti'nin en doğal hakkı olup, Reji İdaresi'nin bu işleme iyi niyet göstermesi Maliye Nezareti tarafından istenmiştir.⁴² Bu durum bahsi geçen dönemde Osmanlı ekonomisinin kötü durumunu göstermektedir. Osmanlı Devleti, borcu borçla ödemek için bile Reji İdaresi ve Paris sarraflarının ümidine kalmıştı.

Osmanlı Devleti, harp tazminatının baskısından kurtulmak için çareler aramayı sürdürmüştür. Çarelerden biri 22 Eylül 1908'de Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmesiyle ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımayı reddetmiştir. Ancak Avrupalı devletlerden gelen baskılar neticesinde Osmanlı Devleti, Bulgaristan'da yaptığı demiryolu yatırımları, hissesine düşen vergi geliri, devlete ve Müslümanlara ait emlakler ile posta ve Düyun-ı Umumiye borcundan dolayı alacağı olduğunu bildirmiştir. Osmanlı idaresi, Bulgaristan'ın hissesine düşen ödemeler çözüme kavuşturulmadan bağımsızlığını

³⁸ BOA. Y. PRK. ML. 17/47-2. 18 Kasım 1897 (1315.R.22).

³⁹ BOA. Y. PRK. TNF. 6/13. 11 Ağustos 1898 (1316.RA.23).

⁴⁰ BOA. PRK. ML. 17/47-2. 18 Kasım 1897 (1315.R.22).

⁴¹ BOA. *Yıldız Perakende Evrakı Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y. PRK. EŞA.)* 11/52. 12 Temmuz 1890 (1307.ZA.24).

⁴² BOA. Y.PRK. ML. 23/57. 29 Mart 1903 (1320.Z.29).

tanımayacağını ilan etmişti. Osmanlı Devleti, Bulgaristan'daki devlet alacakları ve yatırımları için tazminat talep etmekteydi. Bulgaristan'ın bahsi geçen Osmanlı yatırımlarının karşılığı ile diğer alacaklarını ödeyecek ekonomik imkânı bulunmamaktaydı. Talep edilen tazminat miktarı 125.000.000 frank (5.500.000 Osmanlı Lirası) idi. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Osmanlı'nın talep ettiği tazminatın Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıması karşılığında, Rusya'ya ödenen harp tazminatından düşülmesi teklifinde bulundu.⁴³

Resmi olarak, Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Bulgaristan Prensiği fiili olarak Rusya'nın vassalı görünümündeydi. Avrupalı büyük devletler de Bulgaristan üzerindeki Rus vassalığını kabullenmişlerdi. Bu nedenle, Avrupalı devletler de Osmanlı'nın Bulgaristan'dan alacağı miktarın Rusya'ya ödenen harp tazminatından düşülmesinde bir sakınca görmediler. Rusya'da bu tazminatın, Osmanlı Devleti'nden alacağı harp tazminatından düşülmesine olumlu yaklaşmıştır. Bulgaristan'ın bağımsızlığını engelleyemeyeceğini öngören Osmanlı Devleti, İngiltere'nin önerisini bir fırsat olarak görmüştür.⁴⁴

Rusya'nın ve Osmanlı Devleti'nin teklife olumlu yaklaşması ile görüşmeler başlamıştır. İngiltere'nin teklifini görüşmek üzere Osmanlı Hariciye Nazırı Mehmet Rifat Paşa, Petersburg'a giderek, Rus temsilcisi İzvolski ile görüşmelerde bulundu. Aynı zamanda İstanbul'daki Rusya büyükelçiliği ile de görüşmeler yapıldı. Sonuçta, iki taraf arasında bir sözleşme imzalandı. Bu sözleşmeye göre Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya ödemesi gereken 74 yıllık harp tazminatı bulunmaktaydı. Bahsi geçen 74 yıllık taksit tutarı, 600 milyon frank civarındaydı. Bu harp tazminatının 40 yıllığına karşılık gelen 321 milyon frank / 14 milyon lira ile demiryolu ve diğer yatırımları için ayrıca 125 milyon frank / 5,5 milyon liralık meblağdan Rusya vazgeçecekti. Yani Rusya toplamda 56 yıllık harp tazminatından vazgeçecekti. Ancak bu vazgeçme işi Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıdığını diğer devletlere resmi olarak ilan ettikten sonra geçerli olacaktı.⁴⁵ Bu vazgeçmenin nedeni olarak da Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'da yaptığı demiryolu masrafi ile işletme hakkı, alacağı olan vergiler, Osmanlı Devleti'ne ait olan emlak ve Bulgaristan'ın Düyun-ı Umumiye İdaresi için ödemesi gereken parasal meblağların karşılığı olduğu vurgulanmıştır.⁴⁶

Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın bağımsızlığını engelleyemeyeceğini görmüş, bağımsızlığını tanıyarak, Rusya'ya ödeyeceği harp tazminatının bir kısmından kurtulma yolunu tercih etmiştir. Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın bağımsızlığını 1 Mart 1909'da tanıdığını Avrupa devletlerine bildirmiştir. Buna rağmen Osmanlı Devleti bahsi geçen antlaşmadan sonraki taksitleri ödemede de zorluk yaşadı. Tazminatın ödenememesinde, iç siyasi ve toplumsal kargaşalığın da etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Geriye kalan harp tazminatının 18 yıllığı %4 faizle yeniden yapılandırılarak, aynı taksit miktarı üzerinden Rusya'ya ödemeler Temmuz 1910'dan itibaren devam edecekti.⁴⁷

Rusya özellikle Nelidov'un büyükelçiliği döneminde, tazminatları kullanarak Osmanlı Devleti'ni baskı altına almaya çalışmaktaydı. Amacı Osmanlı Devleti'ni siyasi yönden Rusya'nın kontrolü altında tutmaktı. Bahsi geçen yıllarda Osmanlı Devleti, Avrupalı büyük devletlerin ekonomik ve siyasi baskısı altında olup, Osmanlı topraklarındaki çıkarları nedeniyle birbiri ile rekabet halindeydiler. Bu rekabette tarafların politikasını şöyle izah etmek

⁴³ BOA. *Babı Ali Evrak Odası Evrakı(BEO.)* 3494/262016. 17 Şubat 1909 (127.M.26).

⁴⁴ Daniel Schmidt, *Europäische Friedenssicherung Der Prozess einer Erfolgreichen Diplomatischen Konfliktlösung am Beispiel des Berliner Kongresses 1878*, Band: 25, Fachhochschule des Bundes für öffentliche Verwaltung, überarbeitet und ergänzte Diplomarbeit, Brühl/Reinland 2014, s. 96.

⁴⁵ BOA. BEO. 3537/265234-6. 2 Mart 1909 (1327.S.09).

⁴⁶ BOA. *Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR. HMŞ. İŞO.)* 28/17. 14 Ocak 1909 (1326.Z.21).

⁴⁷ BOA. HR. HMŞ. İŞO. 28/17. 14 Ocak 1909 (1326.Z.21).

mümkündür; Almanya, Bağdat Demiryolu inşası ve işletmesini almak isterken, Rus tehdidini bahane eden İngiltere ise Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına hâkim olmak istiyordu. Rusya ise Kuzey Anadolu’da yapılacak büyük çaplı ekonomik yatırımlarda Avrupalı ekonomik bir gücü kabul etmiyordu. Böyle bir yatırım gündeme geldiğinde, önceliğin harp ve şahsi tazminatın ödenmesi gerektiğini gündeme getiriyordu. Rusya, bahsi geçen bölgeyi kendi ekonomik etki alanı olarak görmekteydi. Ayrıca Doğu Anadolu’da yapılması planlanan demiryolu imtiyazını da istiyordu. Bu nedenle, Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerden alacağı krediyle, tazminatları toptan ödeme seçeneğini gündeme getirdiğinde Rusya engellemeye çalışıyordu. Osmanlı’dan alacağı tazminatı siyasi baskı aracı olarak devamlı bir şekilde elinde bulundurmak istiyordu. Ayrıca tazminatların tamamının ödenmesiyle Osmanlı Devleti üzerindeki etkisinin zayıflayacağını öngörmekteydi.⁴⁸

3.2. Savaş Esirleri Tazminatı

1877-1878 Savaşında, Rusya tarafından esir alınan Osmanlı askerlerinin iâşe masraflarını karşılamayı Osmanlı Devleti yaptığı tazminat sözleşmesiyle kabul etmişti. Osmanlı Devleti, Rusya’ya esir düşen askerlerinin iâşe masrafı için 546.116 lira yani 4.696.599 kâğıt cinsinden ruble / 12.527.901 frank tazminat ödemeyi kabul etmişti.⁴⁹ Bu paranın kâğıt olarak ödenmesi ayrıca önem arz etmektedir.

Savaş esirleri için ödenmesi gereken tazminat, protokol tarihinden itibaren yedi yıl sonra başlayacak ve yedi yılda yirmi bir taksit halinde ödenecekti. Her bir taksiti, 78.000 lira olarak, yılda dört ay ara ile üç taksit halinde, son taksiti ise 78.116 lira olarak ödenecekti.⁵⁰ Osmanlı Devleti bu tazminatı, Bağdat, Basra, Halep, Diyarbakır, Trabzon ve Musul vilayetlerinin aşar vergi gelirleriyle karşılayacaktı. Bu doğrultuda, 20 Mart 1898 tarihine kadar vilayetlere bölüştürülen para miktarının ihtimaller dikkate alınarak beş ve yedi yılda toplanması planlanmıştır.

Tablo 2: Savaş Esirlerinin İâşesi İçin Ödenecek Tazminat, İhtimallerde Dikkate Alınarak Beş ve Yedi Yılda Vilayetlerden Toplanması Planlanan Asgari ve Azami Miktarı⁵¹

Vilayet	Yedi Yıl	Yedi Yıl	Beş Yıl	Beş Yıl
	Lira	Lira	Lira	Lira
Bağdat	21.000	19.000	30.000	20.000
Basra	7.500	7.500	12.500	12.500
Halep	21.000	19.000	25.000	25.000
Diyarbakır	13.500	11.500	17.500	17.500
Trabzon	7.500	7.500	12.500	12.500
Musul	7.500	7.500	12.500	12.500
Toplam	78.000	72.000	110.000	100.000
	150.000		210.000	

⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Michael R. Milgrim, “An Overlooked Problem in Turkish-Russian Relations: The 1878 War Indemnity”, *International Journal of Middle East Studies*, Volume:9, No: 4, November 1978, pp. 519-537.

⁴⁹ BOA. Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı (Y. PRK. A.) 11/72. 22 Aralık 1897 (1315.B.27).

⁵⁰ BOA. Y. A. RES. 91/56-7. 20 Mart 1898 (1315.L.26).

⁵¹ BOA. Y. A. RES. 91/56-8. 20 Mart 1898 (1315.L.26).

Plana göre yedi yılda 150.000 lira, beş yılda ise 210.000 lira ihtimaller göz önüne alınarak toplanması planlanmıştır. Ancak planlanan meblağlar toplanamamıştır.⁵² Esir tazminatı ödemeleri 1889 senesinden itibaren başlayacaktı. Ancak harp tazminatının eksik ödenmesi nedeniyle esirlerin işesi için verilmesi gereken tazminat taksitleri de gecikmiştir. 11 Ağustos 1890 tarihinden itibaren harp tazminatı ve bakayasının ödemeleri gecikince yeni ödeme planı yapılmıştır. Bu plana göre harp tazminatının bakayasının iki yıl içinde ödeneceği ve bu ödemenin bitmesinden sonra dört sene de esirlerin işe tazminatı taksitlerinin ödeneceği taahhüt edilmiştir.⁵³ Taahhüt edilmesine rağmen I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar ödendiğine dair bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

Rusya'ya ödenecek esir işe tazminatı, 1911'de başlayan ve 1922 yılına kadar süren savaşlar döneminde de ödenmemiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde ise Düyun-ı Umumiye (Genel Borçlar) borçları, Osmanlı'dan bağımsızlığını kazanan devletlere bölüştürülürken, Rusya'ya ödenecek esir işe tazminatı konusunda herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. I. Dünya Savaşı ve akabinde yapılan Türk Kurtuluş Savaşı neticesinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde de bu tazminat bir daha gündeme gelmemiştir.

3.3. Şahsi Tazminatlar

Osmanlı Devleti, harp tazminatı dışında 10 Şubat 1879'da Rusya ile şahsi tazminat protokolünü yapmıştır. Bu protokol ile Osmanlı Devleti, savaşta zarar gören Rus vatandaşlarına toplam, 10.000.000 milyon ruble yani 26.750.000 frangı aşmayacak, şahsi tazminat isteklerini ödemeyi kabul etmişti.⁵⁴ Talep edenlerin şahsi tazminatlarının ilk ödemesi 1884'te yapıldı. 1884'te ödenen tazminat tutarı, 50.000 lira idi. Daha sonra 1889'da 50.000, 1893'te 75.000, 1894'te 50.000, 1902'de 42.438 lira şahsi tazminat ödenmiştir. Bahsi geçen yıllarda ödenen şahsi tazminatların tutarı 267.438 liraydı. Şahsi tazminat talebinde bulunan ve doğruluğu ispatlananların ödemesi gecikmeli de olsa ödenmiştir.⁵⁵

Şahsi tazminata örnek olarak, İstanbul'daki Rusya Hastanesi'nin savaş esnasında uğradığı zarardan dolayı 11.200 İngiliz lirası talep edilmesi gösterilebilir.⁵⁶ Bir diğer şahsi tazminat isteği ise Theodore Mavrokordato adlı Rusya vatandaşının Teselya'daki sahibi bulunduğu Uzunkaralar Çiftliği konusunda olmuştur. Mavrokordato, savaş esnasında çiftliğinin tahrip edildiğini beyan ederek, zararının karşılanması isteğinde bulunmuştur. Çiftliğindeki zarara karşılık, faiziyle birlikte Osmanlı Devleti'nden 13.000 lira talep etmiştir. Mavrokordato'nun talebine, Osmanlı Devleti olumlu yaklaşmakla beraber zarar olarak gösterilen 13.000 liranın çok yüksek olduğunu, yapılan inceleme neticesinde çiftliğin zararının faiziyle birlikte en fazla 6.000 lira olacağını Rusya sefaretine bildirilmiştir. Rusya sefaretini baş tercümanı gelişmeyi çiftlik sahibine ileterek, önerilen meblağı kabul etmesini aksi takdirde tazminat hakkını tamamen kaybedeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Mavrokordato, Osmanlı tarafının belirlediği miktarı ve ödeme şeklini kabul etmiştir.⁵⁷

Osmanlı hükümeti, bir takım şüpheleri olduğundan Mavrokordato'ya yapacağı ödemeyi geciktirmiştir. Sadece Mavrokordato'nun beyanı doğru kabul edilemezdi. Osmanlı hükümetinin ödemeyi kabul ettiği meblağ da Rusya'nın baskıya varan ısrarlı tutumunu engellemeye yönelikti. Olayın gelişiminden anlaşıldığı kadarıyla Rum asıllı Mavrokordato,

⁵² BOA. Y. PRK. ML. 17/47-1. 18 Kasım 1897 (1315.C.22).

⁵³ BOA. Y. PRK. TNF. 6/13. 30 Ağustos 1898 (1316.R.12).

⁵⁴ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat I-II-III*, s. 579.

⁵⁵ BOA. İ. MVL. 2/15-2. 22 Haziran 1910 (9 Haziran 1326)

⁵⁶ BOA. İ.MVL. 2/15-2. 24 Haziran 1910 (1328.R.15).

⁵⁷ BOA. *Yıldız Perakende Evrakı Başkıtabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK.)* 62/21-1. 12 Haziran 1900 (1318.S.13).

Rus vatandaşı olup, İstanbul'da bankerlik yapmaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Rus vatandaşlarına ödenen şahsi tazminatları Ruslar suiistimal ederek, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda zarar gören Rum kökenli Rus vatandaşı Mavrokordato'nun zararını da tahsil etmiştir.⁵⁸

Mukaveleye göre zarara uğrayanların araştırmasını Rusya sefaretini yaparak onay verdikten sonra Osmanlı hükümetine bildirecekti. Oysa Rusya sefaretini her gelen şahsi tazminat talebini ve miktarını ciddi bir araştırma yapmadan Osmanlı hükümetine gerçekmiş gibi bildirmekteydi. Bu durum Osmanlı hükümeti tarafından araştırıldığında çoğunun asılsız olduğu ortaya çıkmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı hükümeti şahsi tazminatların ödemesini geciktirmekteydi. Osmanlı Devleti'nin şahsi tazminatları geç ödemesi nedeniyle Rusya büyükelçiliği Osmanlı hükümetine baskı yapmaktaydı. Hatta şahsi tazminat ödemeleri yapıldığında Osmanlı yetkililerini bir rahatlama hali almakta ve bunu sevinçle padişaha arz etmekteydiler. 1889 yılına ait 50.000 liralık şahsi tazminat tutarı ödendiğinde hükümet üzerinde bir rahatlama olduğu açıkça görülmekteydi.⁵⁹

Ancak şahsi tazminat talebinde bulunanlar müracaat ettikleri yılda ödemenin yapılmadığını beyan ederek, geç ödeme nedeniyle faiz talebinde bulunmuşlardı. Bu nedenle iki ülke arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Anlaşmazlığın çözümü konusunda siyasi ve hukuki yönden her iki tarafta haklılığını ileri sürmekteydi. Faiz talebinde hangi tarafın haklı olduğunun tespiti hakkında Lahey'deki uluslararası tahkim mahkemesinin karar vermesi konusunda uzlaşıldı. Her iki taraftan beş üyenin katılımı ile mahkeme huzurunda sorunun çözümü yoluna gidildi. İki ay süren mahkemede, Osmanlı tarafını avukat Mösyö Roken temsil etmiştir. Roken savunmadan önce Osmanlı tarafından detaylı bilgi almıştır. Lahey'deki mahkeme sonucunda, faiz meselesinde Osmanlı tarafını 1907'de haklı bulmuştur. Bu nedenle Osmanlı tarafı şahsi tazminatların geç ödenmesi nedeniyle faiz ödemekten kurtulmuştur. Lehey'deki mahkeme kararını dikkate alan Osmanlı hükümeti faiz ödemediği gibi yeni talepleri de dikkate almayarak, 1902 yılından itibaren şahsi tazminat taleplerini de işleme koymamıştır.⁶⁰

Bununla beraber savaş esnasında Rusya'nın muhtelif şehirlerinde bulunan Osmanlı vatandaşları da zarara uğramıştı. Ancak Osmanlı vatandaşlarının Rusya'daki zararlarının nasıl karşılanacağı Rusya ile yapılan görüşmelerde gündeme getirilmemişti. Buna rağmen zarara uğrayan Osmanlı vatandaşları da tazminat talebinde bulunmaktaydı. Osmanlı vatandaşları Trabzon Vilayeti'ne dilekçeyle başvurarak zarara uğradıklarını, zararlarına karşılık Rusya'dan şahsi tazminat talebinde bulunulmasını, istemişlerdir. Trabzon Vilayeti bu dilekçeleri Dâhiliye Nezaretine göndermiştir. Ortaya çıkan yeni durum üzerine Osmanlı yetkilileri, zarara uğrayan ve Rusya'dan tazminat isteyen vatandaşlarının dilekçelerinin, gelecekte gündeme getirmek için Bâb-ı Âli Hukuk Müşavirliğine göndermiştir. Bâb-ı Âli Hukuk Müşavirliği de Dâhiliye ve Hariciye nezaretlerinden, dilekçelerin kaydedilerek, düzenli bir şekilde koruma altına alınmasını istemiştir. Bu kayıtlar tutulurken, emsal oluşturması için Rus vatandaşlarının Osmanlı Devleti'nden şahsi tazminat talebi usulünün uygulanması gerektiği bildirilmiştir. Ancak dilekçelerde gerçeğe aykırı beyanların olmamasına dikkat edilmesini istemiştir.⁶¹

⁵⁸ İbrahim Serbestoğlu, "1897 Türk-Yunan Savaşı'nda Enebinlerin Zararının Tazmini Meselesi", *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, S. 34, Güz 2013, s. 232-233.

⁵⁹ BOA. BEO. Y. PRK. ML. 9/26. 28 Şubat 1889 (1306.R.27).

⁶⁰ BOA. HR. HMŞ. İŞO. 101/66.-2. 07 Nisan 1910 (1328.RA.26).

⁶¹ Gerçeğe aykırı beyana örnek olması için Trabzon'dan Safoğlu Akif ile arkadaşı Recep Çavuş'un verdikleri dilekçenin ekindeki zarar listesi örnek gösterilmiştir. Adı geçen şahıslar dilekçelerinin ekindeki listede; bir yumurta için dört kuruş ücret göstererek tazminat talebinde bulunmuşlardı. Bunun gibi doğruluğu kanıtlanamayacak taleplerin incelenerek, çıkarılması Dâhiliye Nezareti'nden istenmiştir. (BOA. HR. HMŞ. İŞO. 212/14-1. 15 Mart 1916 (1334.CA.10)).

Osmanlı tarafı, vatandaşlarının haklarını, savaş yenilgisinin yarattığı ruh hali nedeniyle gündeme getirememiş olmalıdır. Ayrıca görüşmelerde ana tema kazanan taraf olan Rusya'nın isteklerinin karşılanması olduğundan, Osmanlı vatandaşlarının durumunun gündeme alınmadığı veya cesaret edilemediği anlaşılmaktadır.

Sonuç

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonucu, Osmanlı Devleti için siyasi ve ekonomik yönden ağır olmuştur. 1878 yılında yapılan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile Osmanlı Devleti, Rusya'ya harp, esirlerin iadesi ve şahsi olmak üzere üç farklı tazminat ödemeyi kabul etmişti. Bu tazminatların ayrıntıları 1882 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında İstanbul'da yapılan sözleşmeyle belirlenmişti. 1882 sözleşmesine göre harp tazminatı yüz yılda, Osmanlı harp esirlerinin iadesi için ödenecek tazminat yedi yılda şahsi tazminat ise şahısların Rusya sefaretine müracaatı ve iki tarafın araştırması neticesinde doğruluğu tespit edilen şahıslara tazminat ödenecekti.

Rusya, Osmanlı'dan alacağı tazminatları, Düyun-ı Umumiye İdaresi gibi uzun bir zamana yayarak, Osmanlı Devleti'ni siyaseten kontrol altına almak amacındaydı. Alacağı tazminatların gecikmesini veya eksik ödenmesini de bahane ederek, Osmanlı hükümetini siyasi yönden baskı altında bulundurmaya niyetliydi. Rusya'nın bu niyetini Avrupalı devletlerin Düyun-ı Umumiye İdaresi aracılığı ile uyguladığı ekonomik ve siyasi kontrolün bir benzerini tazminatlar yoluyla elde etmek şeklinde açıklanabilir.

Osmanlı Devleti, Rusya'ya ödenecek tazminatlardan kurtulmak için Avrupa'da borç arayışına girmiştir. Ancak borç verecek kişi ve bankalar Osmanlı ekonomisinin kötü durumunu bildiklerinden buna pek sıcak bakmıyorlardı. Verenler ise diğer ülkelere verdikleri borç faizleri ile Osmanlı Devleti'ne verdikleri borç faizi arasında en az iki katı farkla veriyorlardı.

Osmanlı Devleti, Rusya'ya ödenen tazminatların ağır ekonomik ve siyasi baskısından biraz olsun rahatlamak istiyordu. Rusya'nın fiili vassal konumunda bulunan Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıma karşılığında tazminatların büyük bir kısmı teklif edilince bunu kabul etmiştir. Böylece uzun yıllara yayılmış olan tazminat ödemeleri baskısından kurtulmuştur.

Osmanlı Devleti, 1911'de Trablusgarp (Libya), ardından 1912'de Birinci, 1913'te İkinci Balkan savaşlarının çıkması ile harp tazminatı ödemelerini askıya almıştır. 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve iki devletin zıt kutuplarda yer alması nedeniyle bütün tazminatlarının ödemesini durdurmuştur. Savaşın sonunda, iki tarafın da yönetimde olan rejimlerinin çökmesi ve her iki coğrafyada yaşanan ve çöküşe neden olan iç kargaşalıklar, tazminat ödemelerini kendiliğinden ortadan kaldırmıştır.

KAYNAKLAR

Osmanlı Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

Bâb-ı ali Evrak Odası

BEO. 3494/262016.

BEO. 3537/265234-6.

BEO. 3537/265234-7.

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı

HR. HMŞ. İŞO. 101/66.-2.

HR. HMŞ. İŞO. 212/14-1.

HR. HMŞ. İŞO. 28/17.

Hariciye Nezareti Siyasi

HR. SYS. 1241/43.

HR. SYS. 1241/66-1.

HR. SYS. 1241/66-1.

HR. SYS. 1241/66-3.

HR. SYS. 1241/7.

HR. SYS. 1241/7-1.

İrade Maliye

İ. ML. 53/10.

İrade Meclis-i Vâlâ

İ. MVL. 2/15-2.

Yıldız Perakende Evrakı Maliye Nezareti Maruzatı

Y. PRK. ML. 17/47-2.

Y. PRK. ML. 23/57.

Yıldız Sadâret Resmi Mâruzat Evrakı

Y. A. RES. 15/39.

Y. A. RES. 91/56-7.

Y. A. RES. 91/56-8.

Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı

Y. PRK. A. 11/72.

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı

Y. PRK. BŞK. 62/21-1.

Yıldız Perakende Evrakı Şahbenderlik ve Ataşemiliterlik

Y. PRK. EŞA. 11/52.

Yıldız Perakende Evrakı Maliye Nezareti Maruzatı

Y. PRK. ML. 9/26.

Y. PRK. ML. 14/105.

Y. PRK. ML. 17/69-7.

Y. PRK. ML. 18/55-7.

Y. PRK. ML. 4/59.

Yıldız Perakende Evrakı Ticaret ve Nâfiâ Nezareti Maruzâtı

Y. PRK. TNF. 6/13.

Y. PRK. TNF. 6/13.

Y. PRK. TNF. 6/13.

Yıldız Esas Evrakı

Y. EE. 01/37.

Kitap ve Makaleler

ARFAOUI, Selma, *Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) ve Avrupa Devletlerinin Tutumu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

AYDIN, Mahir, “93 Harbi-1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 488-499.

AYDIN, Mahir, “İngiliz – Rus Rekabeti ve Osmanlı Devleti’nin Asya Toprakları Sorunu (1877-1878)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, 2008, s. 253-288.

AYDIN, Mithat, “Sir Heny G. Elliot’ın İstanbul Büyükelçiliği (1867-1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı”, *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, S. 18, (2005), s. 21-49.

BAYIL, Yüksel, *1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı’nın İaşesi*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2012.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, “Doksanüç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 3, S. 2, (1945), ss.183-192.

EMECEN, Feridun, “Ağnam Resmi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 478-479.

ERKAL, Mehmet, “Öşür”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 97-100.

EYİCİL, Ahmet, *Siyasi Tarih*, Akid Yayıncılık, Ankara 1991.

GENCER, Ali İhsan - Nedim İpek, “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877)”, *BELGELER*, C. XV, S. 19, 1993, s. 205-244.

JELAVICH, Barbara, *The Ottoman Empire, The Great Powers and The Straits Question, 1870-1887*, *Indiana University Press*, Bloomington and London 1973.

KARA, Gülнар - Serap Toprak, “19. Yüzyıl Sonunda Balkan Siyaseti Gölgesinde Rusya’nın Yalnızlaşması”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 4, Nisan Özel 2016, s. 677-689.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi VIII*, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

MAHMUD CELALEDDİN PAŞA, *Mir’at-ı Hakikat I-II-III*, (Neşreden: İsmet Miroğlu), *Berekât Yayınevi*, İstanbul 1979.

- MILGRIM, Michael R., "An Overlooked Problem in Turkish-Russian Relations: The 1878 War Indemnity", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, No: 4, November-1978, p. 519-537.
- SERBESTOĞLU, İbrahim, "1897 Türk-Yunan Savaşında Ecnebilerin Zararının Tazmini Meselesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, S. 34, Güz 2013, s. 223-243.
- SCHMIDT, Daniel, *Europäische Friedenssicherung der Prozess Einer Erfolgreichen Diplomatischen Konfliktlösung am Beispiel des Berliner Kongresses 1878*, Band: 25, Fachhochschule des Bundes für öffentliche Verwaltung Überarbeitete und Ergänzte Diplomarbeit, Brühl / Reinland 2014.
- YÜRÜKÇÜ, Aytaç, *1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'nda Propaganda: Avrupalı Gazetecilerin Faaliyetleri ve Rus Savaş Muhabiri Vasili İ. N. Dançenko'nun Savaş Notları*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

